

УДК 347.62

О. Сафончик,доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Сьогодні в державі з урахуванням розвитку міжнародного, зокрема європейського, сімейного права норми українського сімейного права спрямовані на регулювання різних видів сімейних правовідносин і шлюбних відносин. Однак нормативного регулювання саме шлюбних правовідносин досі не визначено. Беручи до уваги зазначене, для надання класифікації шлюбних правовідносин необхідно визначити коло суб'єктів шлюбних правовідносин та коло об'єктів цих правовідносин.

У сімейно-правовій літературі як радянського часу, так і сучасності надається визначення в широкому сенсі поняття «сімейні правовідносини» та їх класифікація, а також поняття «шлюбні відносини» та їх класифікація. Визначено коло суб'єктів сімейних правовідносин (подружжя, батьки і діти, зокрема, всиновлювачі та всиновлені, баба, дід і онуки, брати та сестри, дядьки та тітки, особи, які мають сімейні стосунки, однак проживають окремо, та ін.) та шлюбних відносин (подружжя, фактичне подружжя, батьки і діти). Зазначені правовідносини та відносини науковці загалом розглядають у двох категоріях – майнові відносини й особисті немайнові відносини.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правовознавців, як: М.В. Антокольська, С.Б. Булеца, В.А. Ватрас, Я.Р. Веберс, Є.М. Ворожейкін, Д.В. Генкін, К.М. Глиняна, В.С. Гопанчук, К.А. Граве, О.І. Грічук, К.Є. Демиденко, О.В. Дзера, А.С. Довгерт,

І.В. Жилінкова, О.М. Калітенко, В.М. Коссак, О.П. Кузнецова, В.В. Луць, В.П. Маслов, Г.К. Матвеев, О.А. Підпригора, О.В. Розгон, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, І.М. Сирота, М.М. Сібільов, І.В. Спасибо-Фатеева, Є.А. Суханов, Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко, С.І. Шимон, О.А. Явор та інші.

Мета статті – науковий аналіз, систематизація, оцінка, розроблення пріоритетних напрямів сімейного права у сфері класифікації шлюбних правовідносин, теоретичних і практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Такі науковці, як І.В. Жилінкова, А.А. Маслова, З.В. Ромовська та деякі інші – як радянські, так і сучасні, – розглядали та розглядають сімейні правовідносини в межах категорій: внутрішні та зовнішні сімейні правовідносини [3, с. 28–30; 4, с. 133–134].

На думку І.В. Жилінкової, внутрішні правовідносини є саме сімейними правовідносинами, бо вони стосуються відносин подружжя, батьків і дітей, що мешкають разом, мають спільний побут і взаємні права й обов'язки, а зовнішні правовідносини, які, на думку науковців, сімейними є лише опосередковано, стосуються колишніх членів сім'ї, які раніше проживали разом.

Крім того, вітчизняні науковці визначили певну загальну класифікацію шлюбних відносин, до яких уважали належними: майнові відносини подружжя; законний режим майна подружжя; відносини подружжя щодо спільної сумісної власності; договірні відносини подружжя; особисті немай-

нові відносини подружжя; відповідальність подружжя за зобов'язаннями; права й обов'язки батьків і дітей; відносини фактичного подружжя (осіб, які проживають разом і ведуть спільний побут, перебуваючи в конкубінаті) [5, с. 80].

Отже, зазначені вище загальні класифікації сімейних правовідносин та шлюбних відносин, що їх надали вітчизняні вчені, є підґрунтям для розгляду визначень «шлюб», «сім'я», «члени сім'ї», «подружжя», «фактичне подружжя», а також розгляду й аналізу наявних класифікацій сім'ї та шлюбу.

За загальним визначенням, що його надали вітчизняні науковці, шлюб – це історично зумовлена форма відносин між жінкою і чоловіком, яка встановлює їхні взаємні права й обов'язки. У законодавстві України шлюб визначається як сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований в органі РАЦС. У світовій науковій літературі розрізняють полігамні (групові) та моногамні (одна жінка, один чоловік) шлюби, водночас перші, тобто полігамні шлюби, трапляються у світі майже в п'ять разів частіше, ніж моногамні.

Аналізуючи погляди закордонних науковців, можна констатувати, що останні під час визначення поняття «шлюб» розглядають його з позиції договору, партнерства та статусу, отже, на їхню думку, шлюб – це форма партнерських відносин між подружжям, які уклали шлюб між собою за допомогою реєстрації за законом та склали шлюбний договір.

Шлюбні правовідносини варто розглядати також в рамках аналізу міжнародних цивільних правовідносин [6, с. 279]. Люди у світі, зокрема і в Європейському Союзі (далі – ЄС), стають дедалі більш мобільними, що дає можливість вибирати, де навчатись, працювати або проживати. З підвищенням мобільності зростає й кількість створення сімей у складі громадян різних держав (сім'ї створюються на підставі: шлюбу між громадянами різних держав ЄС, між громадя-

нами ЄС та громадянами третіх країн тощо). У законодавстві деяких держав особливо виділяються «іноземні» (між іноземцями) і «змішані» (між іноземцями і власними громадянами) шлюби.

Шлюбні правовідносини максимальною мірою пов'язані з національними традиціями, релігією, побутовими й етнічними звичаями. Сімейне право різних країн принципово відрізняється і з великими труднощами піддається уніфікації.

У Сполучених Штатах Америки шлюбні правовідносини та пов'язані з ними особливості регулюються правом штату, призначеним для оцінювання шлюбних правовідносин, урегулювання суперечок між особами, які уклали шлюб чи шлюбний договір, розгляду дійсності добровільно прийнятих зобов'язань, захисту неповнолітніх та інших членів сім'ї, які потребують захисту, а також оберігання сімейних цінностей (наприклад, ст. 3519 Цивільного кодексу штату Луїзіана) [7].

Поняття «шлюб» у німецькому матеріальному праві означає офіційно укладений із дотриманням певних формальностей союз між чоловіком і жінкою для спільного проживання та створення сім'ї. З погляду німецького колізійного права під це поняття підпадає співжиття, яке не оформлене офіційно і має тимчасовий характер. Німецький законодавець ураховує, що зарубіжне право (статут місця укладення шлюбу або статут наслідків шлюбу) може інакше вирішувати це питання і включати в поняття «шлюб» тимчасове співжиття, яке не є шлюбом з погляду німецького матеріального права.

Питання про те, яка форма спільного життя визнається як шлюб, вирішується на основі закону (статуту місця укладення шлюбу). Основними колізійно-правовими проблемами шлюбу і сім'ї є: форма й умови укладення шлюбу; расові й релігійні обмеження; заборона на шлюби з іноземцями; необхідність дозволу (дипломатичного, батьків чи опікунів) для вступу у шлюб; особи-

стий закон (верховенство) чоловіка; укладення шлюбу за довіреністю або через представника; полігамія і моногамія; одностатеві шлюби; відповідальність за відмову вступити в обіцяний шлюб; «нікчемні» шлюби.

Неминуче, коли сім'ї та шлюби між громадянами різних країн розпадаються. Тоді у членів таких сімей, включаючи дітей, які часто живуть у різних країнах, виникають труднощі з погляду сімейного права. Це можуть бути, наприклад: питання, які суди мають юрисдикцію, щоби приймати заяви про розлучення, і яке право застосовується до такого розлучення; питання про транскордонні права доступу до дітей; примусове виконання аліментних зобов'язань за кордоном; у сумному випадку смерті – питання правонаступництва. У зв'язку із цим із метою надання громадянам юридичної визначеності у транскордонних ситуаціях сімейного права, країни ЄС прийняли різні необхідні інструменти та важливі проекти документів.

Доктрина й судова практика деяких держав під час вирішення спорів у сфері сімейних відносин, пов'язаних із шлюбними правовідносинами між представниками різних держав, застосовують теорію розщеплення інститутів: єдиний сімейний (шлюбний) інститут, інститут загальних наслідків шлюбу, інститут права на ім'я (зміна прізвища внаслідок укладення шлюбу), інститут укладення шлюбу, інститут розірвання шлюбу, інститут майнових відносин подружжя. Зазначена теорія, яку висвітлили іноземні науковці, дозволяє більш детально регулювати всі питання шлюбних правовідносин. Майже всі аспекти шлюбних правовідносин регулюються за допомогою колізійних норм.

У міжнародній науці сімейного права існує багато визначень поняття «сім'я». Треба одразу сказати, що це питання належить до числа дискусійних. Більшість науковців під час визначення поняття «сім'я» розглядали сімейні правовідносини колек-

тиву, об'єднаного різними узами, одні з яких пов'язані з почуттями, інші – з міркуваннями морального і навіть матеріального або ділового порядку. Якщо звернутися до історії, то слово «сім'я» походить від слова «сьемь», що означає «робітник», «слуга», «домочадець». Отже, у первісному розумінні «сім'я» – це коло осіб, які визначаються як робітники, слуги та домочадці, тобто особи, пов'язані певними економічними зв'язками. Сучасне розуміння поняття сім'ї більш складне і неоднозначне. Це пояснюється тим, що сім'я як соціальне явище має різноманітні прояви свого існування.

В Україні, у системі суспільних цінностей, сім'я посідає особливе місце як коло осіб, яких згуртовує не тільки емоційний початок, а й взаємні права, обов'язки, передбачені правовими нормами. Учені-цивілісти досить жваво обговорюють проблематику понять «сім'я» та «члени сім'ї», оскільки правове регулювання зазначених питань не обмежується лише нормами сімейного законодавства України, а й міститься у джерельній базі інших галузей права, тому категорію «сім'я» використовують різні науки, як-от соціологія, демографія, психологія тощо.

Сім'я в соціологічній галузі розглядається як заснована на кровному прямому або бічному спорідненні чи шлюбі невелика група людей, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою.

На підставі вищенаведеного, урахуовуючи тісно взаємопов'язані внутрішньородинні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, закономірності розвитку сучасного українського суспільства на шляху до євроінтеграції, що впливає на життєдіяльність сім'ї, з огляду на залежний від складу сім'ї (способу життя та психологічного клімату сім'ї) взаємозв'язок сім'ї та суспільства, можна надати проект класифікації шлюбних правовідносин, яка дасть змогу більш глибоко вивчати особливості, тенденції

та закономірності соціальних процесів на рівні сім'ї.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій шлюбних відносин і правовідносин і кожна класифікація не має єдності та завжди розкриває велику кількість зазначених відносин, особливо в разі, коли правовідносини між чоловіком і жінкою, між батьками та дітьми і між іншими членами сім'ї перебувають на межі шлюбних та сімейних правовідносин. Тому варто об'єднати досліджені класифікації та на підставі запропонованого визначення поняття «шлюбні правовідносини», що об'єднує подружні та фактичні шлюбні відносини, запропонувати класифікувати [8, с. 30] шлюбні правовідносини та подібні до шлюбних правовідносин – квазішлюбні правовідносини так:

1. Шлюбні правовідносини за кількісним складом осіб, що уклали шлюб:

– між чоловіком і жінкою – представниками одного покоління;

– між членами сім'ї, створеної на основі групового шлюбу («шведська сім'я», або кроскузенний шлюб, тобто декілька чоловіків одного покоління укладають шлюб із декількома жінками аналогічної вікової групи);

– між членами сім'ї, створеної на основі полігамного шлюбу (тобто між особою однієї статі та декількома особами іншої статі: полігінія – шлюб, укладений між одним чоловіком і декількома жінками; поліандрія – шлюб, укладений між однією жінкою і декількома чоловіками);

– створені на підставі моногамного шлюбу, тобто шлюбу, укладеного між однією жінкою й одним чоловіком.

2. Шлюбні правовідносини за розміром сім'ї, з урахуванням моногамного шлюбу, між членами:

– бездітної сім'ї, яка складається лише з подружжя, яке не має дітей;

– малодітної сім'ї, яка складається з подружжя й одного або двох дітей;

– середньої сім'ї, яка складається з подружжя та трьох-чотирьох дітей;

– багатодітної сім'ї, яка складається з подружжя та п'яти або більше дітей.

3. Шлюбні правовідносини за структурою сім'ї між членами:

– простої (нуклеарної) сім'ї, яка складається з дорослих батьків і дітей;

– складної (розширена, патріархальна) сім'ї, яка складається з найрізноманітніших комбінацій двох або кількох подружніх пар (дід і баба, дружина і чоловік, рідна сестра (дружини або чоловіка) із чоловіком, рідний брат (дружини або чоловіка) із дружиною).

4. Шлюбні правовідносини за станом шлюбу (подружжя) між членами:

– повної сім'ї, яка складається з подружжя та дітей;

– неповної сім'ї, яка складається з одного з подружжя (або мати, або батько) та дітей.

5. Шлюбні правовідносини за типом владних структур між членами:

– патріархальної сім'ї, тобто сім'ї, де над іншими членами сім'ї головує чоловік (такий тип влади вважається загальноприйнятим і часто узаконеним у Таїланді, Японії, Німеччині, Ірані, Бразилії та ін.);

– матріархальної сім'ї, тобто сім'ї, де над іншими членами сім'ї головує жінка (такий тип влади, незважаючи на відсутність поширення та законодавчого закріплення, є загальноприйнятим у південно-східній Індії, на Цейлоні, у Новій Зеландії, Швеції тощо). Зауважимо, що матріархальна сім'я, на відміну від патріархальної, декларує рівність прав і обов'язків дружини і чоловіка;

– егалітарної сім'ї, тобто сім'ї, де вплив та влада розподіляються між дружиною і чоловіком рівною мірою (такий тип існує в багатьох індустріально розвинених країнах).

6. Шлюбні правовідносини за вибором місця проживання між членами сім'ї за:

– місцем проживання (подружжя проживає окремо від батьків дружини і чоловіка);

– патрилокальним місцем проживання (подружжя проживає за місцем проживання батьків чоловіка);

– матрилокальним місцем проживання (подружжя проживає за місцем проживання батьків дружини).

7. Шлюбні правовідносини за соціальним і майновим спадкоємством між членами:

– матрилінеальної сім'ї (тобто в сім'ї, де родовід ведеться по жіночій лінії) – майно матері стає власністю дочки й основна підтримка молодій сім'ї походить від брата дружини;

– патрилінеальної сім'ї (родовід по чоловічій лінії) – основні сімейні зв'язки існують між батьком, сином і онуком;

– двосторонньої сім'ї (родовід – рівною мірою враховуються кровні родичі з боку батька і матері).

8. Шлюбні правовідносини за видом шлюбу:

– зареєстрований шлюб – узаконений союз чоловіка і жінки відповідно до вимог сімейного законодавства;

– незареєстрований шлюб, тобто конкубінат (фактичні шлюбні відносини) – спільне проживання в одному домогосподарстві двох дорослих, не пов'язаних шлюбом чи родинними відносинами, не оформлене згідно зі шлюбним законодавством країни.

9. Шлюбні правовідносини за традиційністю між особами, які перебувають у:

– традиційних шлюбних відносинах, тобто між представниками різної статі – чоловіком і жінкою;

– традиційних відносинах, подібних до шлюбних відносин, – квазішлюбних відносинах, тобто між чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі;

– нетрадиційних відносинах, подібних до шлюбних відносин, тобто між представниками однієї статі – цивільне партнерство.

Ключові слова: шлюб, сім'я, сімейні правовідносини, шлюбні правовідносини, квазішлюбні правовідносини, класифікація шлюбних правовідносин.

У запропонованій статті надається загальна класифікація шлюб-

них правовідносин і подібних до шлюбних правовідносин – квазішлюбних правовідносин. Визначено коло суб'єктів сімейних правовідносин (подружжя, батьки і діти, зокрема, всиновлювачі та всиновлені, баба, дід і онуки, брати та сестри, дядьки та тітки, особи, які мають сімейні стосунки, однак проживають окремо, тощо) та шлюбних відносин (подружжя, фактичне подружжя, батьки і діти). Зазначені правовідносини та відносини науковці загалом розглядають у двох категоріях – майнові відносини й особисті немайнові відносини. Зазначені вище загальні класифікації сімейних правовідносин і шлюбних відносин, що їх надали вітчизняні вчені, є підґрунтям для розгляду визначень «шлюб», «сім'я», «члени сім'ї», «подружжя», «фактичне подружжя», а також розгляду й аналізу наявних класифікацій сім'ї та шлюбу, на підставі чого запропоновано класифікувати шлюбні правовідносини та подібні до шлюбних правовідносин – квазішлюбні правовідносини за окремими критеріями.

В пропонуваній статті передо- ставляється об'єктивна класифікація брачних правоотношений и подобных брачных правоотношений – квазибрачных правоотношений. Определен круг субъектов семейных правоотношений (супруги, родители и дети, в том числе усыновители и усыновленные, бабушка, дедушка и внуки, братья и сестры, дяди и тети, лица, имеющие семейные отношения, однако проживают отдельно и т.д.) и брачных отношений (супруги, фактическое супруги, родители и дети). Указанные правоотношения и отношения ученые вообще рассматривают в двух категориях – имущественные отношения и личные неимущественные отношения. Указанные выше об'єктивні класифікації сімейних правоотношений и брачных отношений, которые

оказали отечественные ученые, дало почву для рассмотрения определенной «брак», «семья», «члены семьи», «супруги», «фактическое супругов», а также рассмотрения и анализа существующих классификаций семьи и брака, на основании чего предложено классифицировать брачные правоотношения и подобные брачных правоотношений – квазибрачные правоотношения по отдельным критериям.

The proposed article provides a general classification of marital relations and similar marital relations – quasi-marital relations. The circle of subjects of family legal relations (spouses, parents and children, including adoptive parents and adopted children, grandmother, grandfather and grandchildren, brothers and sisters, uncles and aunts, people who have family relationships, but live separately, etc.) and marriage relationships (spouses, actual spouses, parents and children). Scientists generally consider these legal relations and relations in two categories – property relations and personal non-property relations. The aforementioned general classifications of family legal relations and marital relations, which were provided by domestic scholars, gave rise to consideration of the definitions of “marriage”, “family”, “family members”, “spouses”, “actual spouses”, as well as consideration and analysis of existing family classifications and marriage, on the basis of which it is proposed to classify marriage relationships and similar marriage relationships – qua-

si-marriage relationships according to certain criteria.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40.
2. Сімейний кодекс України : Закон від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правоваєдність, 2009. 500 с.
4. Сімейне право України : підручник / Л.М. Баранова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової. Київ : Юрінком-Інтер, 2004. 239 с.
5. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. Є.О. Харитоновна. 2-е вид., зі змін. та допов. Харків : ТОВ «Одісей», 2007. 592 с.
6. Сафончик О.І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література, 2011. Вип. 59. С. 277–284.
7. Международное законодательство Соединенных Штатов Америки. Гражданский кодекс штата Луизиана 1825 г. (в редакции Закона 1991 г.). URL: http://www.vzakone.biz/USA_2.php (дата звернення: 12.11.2017).
8. Сафончик О.І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. Часопис цивілістики : науково-практичний журнал. НУ «Одеська юридична академія». Одеса : ПП «Фенікс», 2015. Вип. 21. С. 28–32.
9. Сімейне право України : підручник / Л.М. Баранова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової. Київ : Юрінком-Інтер, 2006. 264 с.
10. Сафончик О.І. Загальні положення про виникнення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Visegrad Journal on human rights*. Feb, 2018. 1. Vol. 1. P. 160–163.